
KATOLIIKLIK VAGADUSVOOL 1970. JA 1980. AASTATE EESTI EVANGEELSES LUTERLIKUS KIRIKUS

Riho Saard

Artikli eesmärgiks on kirjeldada katoliiklikule vagadusele tunnusomaste märkide kasutuselevõtmist luterlikel jumalateenistustel ja kõrgkiriklik-katoliiklikuks mõtteviisiks määratletud mõtteviisi sünni 1970. ja 1980. aastate EELK-s. See peamiselt Rooma-Katoliku Kiriku kanoonilisele õigusele orienteeritud „krüptokatoliiklik“ mõttevool oli Peeter Kalduri hinnangul 1990ndate keskel muutunud noorema põlvkonna vaimulike hulgas juba rohkearvulisimaks vooluks.¹ Vaimulike „krüptokatoliiklikule“ huvile on kirjanduses ka varem viidatud,² kuid detailsemalt ja ajaloolist konteksti arvestades ei ole katoliiklikku vagaduslaadi koos selle küsimusetõstatustega EELK kontekstis seni veel uuritud.

Pärast Vatikani teist kirikukogu hakkas luterlaste vaatenurk Rooma-Katoliku Kirikule muutuma. Näiteks Soome luterliku kiriku ja Rooma kiriku suhted hakkasid soojenema ja süvenema kohe pärast seda, kui kirikukogust Luterliku Maailmaliidu vaatljana osa võtnud teoloogiaprofessori Seppo A. Teinoneni (1924–1995)³ õpilased hakkasid kiriku hierarhias

¹ Peeter **Kaldur**, „Eesti ja Eesti Kirik täna teoloogi pilgu läbi“ – *EELK juubelialbum*. Toim E.-J. Pata. EELK Usuteaduse Instituudi Toimetised IX (Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 1996), 40.

² Ingmar **Kurg**, „EELK oikumeeniliste suhete kajastamine kiriklikes väljaannetes aastail 1945–1989“ – *Kristuse täisea mõõtu mööda. Pühendusteos Jaan Kiivitile 65. sünnipäevaks*. Toim A. Hiob, U. Nõmmik, A. Tuhkru. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised XIII (Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2005), 142; vt ka Peeter **Kaldur**, Ingmar **Kurg**, Riho **Altnurme**, „Luterliku kiriku oikumeenilised suhted“ – *Eesti oikumeenia lugu*. Peatoimetaja R. Altnurme. (Tartu/Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2009), 137.

³ Seppo A. Teinonen tagastas Helsingi toomkapiitlile 1987. aastal vaimulikutunnistuse ja liitus Rooma-Katoliku Kirikuga. Põhjuseks oli Soome kirikukogu 1986. aasta otsus naiste ordineerimise kohta, mis purustas nn katoliikliku *semper et ubique* (alati ja kõik-

kaasa rääkima. Eriti oluliseks peetakse Teinoneni mõju just ekklesioloogias, millele andis otsustava tõuke tema raamat „Rooma ja me“.⁴ Visiooniga, mille kohaselt pidi luterlus pöörduma kunagi tagasi Rooma kiriku rüppe, võidi teoreetiliselt ka Eestis Teinoneni kirjutiste vahendusel tutvuda.⁵ 1970.–1980. aastatel Usuteaduse Instituudile saadetud raamatute hulgas olid kõik Teinoneni olulisemad selleteemalised monograafiad: „Suuntana ykseys: Valikoima ekumeenisia asiakirjoja 1910–1966“ (1967), „Yksi kirkko ja yksi virka: kirkko ja sen virka nykyajan ekumeniassa“ (1973), „Uudistuva kirkko: johdatus ekumeniaan“ (1972) ja antud kontekstis eriti oluline „Rooma ja me. Vatikaanin toiseen konsiiliin liittyviä dogmatiikan kysymyksiä“ (1966).⁶

„Vastureformatsiooni aeg oli läbi,“ tõdes Teinonen ja toetudes Augsburgi usutunnistuse VII peatükis fikseeritud luterliku oikumeenika programmi juhtlausele, et „Kiriku tõeliseks ühtsuseks piisab (*satis est*) ühel meelel olemisest evangeeliumi õpetuse ja sakramentide läbiviimise asjus“⁷, küsis: „Kas Rooma reformid (ja luterluse uuenduspuüded) olid jõudnud juba niisugusesse faasi, kus tuli öelda: *satis est*?“⁸ Enamik tollasest vaimulikest ei osanud soome keelt siiski niisugusel tasemel, et oleksid olnud suutelised Teinoneni raamatuid lugema.⁹ Elmar Salumaa avaldas Teoloogilises Kogumikus siiski kaks Teinoneni kirjutist, millest üks käsitles ka *satis est*-teemat.¹⁰

jal) põhimõtte ja lahutas Soome kiriku ka luterlike reformaatorite defineeritud katoiklusest. Kaarlo **Arffman**, „Mitä on kirkon katolisuus?“ – *Teologinen Aikakauskirja & Teologisk Tidskrift*, 5 (2011), 466–468.

⁴ Mikko **Malkavaara**, „Kirkon ekumeenisten suhteiden ja kansainvälisen vastuun murros 1960-luvulla“ – *Kirkkohistorian alueilla. Juhlakirja professori Hannu Mustakallion täyttäässä 60 vuotta*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 217 & Karjalan teologisen seuran julkaisuja 2 (Helsinki: Suomen kirkkohistorian seura, 2011), 397.

⁵ Riho Saardi intervjuu Andres Põdraga 12.05.2010 Tallinnas.

⁶ Riho **Saard**, „Röömumaste selle üle ...“ Usulise ja teoloogilise kirjanduse saatmine Soomest Eestisse 1950.–1980. aastatel – *Akadeemia*, 4 (2004), 844–869.

⁷ Autori tõlge ladinakeelse teksti põhjal.

⁸ Seppo A. **Teinonen**, *Rooma ja me. Vatikaanin toiseen konsiiliin liittyviä dogmatiikan kysymyksiä*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja LXXVII (Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, 1966), 112.

⁹ Andres Põdra e-kiri Riho Saardile 11.07.2011

¹⁰ Seppo A. **Teinonen**, „Satis est – Augustana VII“ – *Teoloogiline Kogumik. Artikleid, kirjutisi ja lühiuurimusi teologia ja kirikuelu valdkonnast*. Masinakirjas. Nr XXIX. November (1974), 126, 130.

Selle kõrval olid heaks eeskujuks ka Soome televisiooni vahendusel nähtud katoliiklike liturgiaelementidega uuendatud Soome kiriku liturgilised jumalateenistused, mis sünnitasid arusaama, et luterlus „ei pea olema mingi iseseisev väesalk, et on olemas mingisugune ülemaailmne kristlus“.¹¹ Just 1970ndate alguses võib täheldada noorema põlve vaimulike kasvavat huvi kõrgkiriklik-katoliikliku ametirietuse, eriti valgetoonlylise alba vastu.¹² Jaan Kiivit noorem oli üks esimesi, kes soomlastelt kingituseks saadud alba poolsalaja Pühavaimu kirikus kasutusele võttis.¹³ 1970ndate keskel sündis huvi ka katoliikliku teadusfilosoofia vastu. Andres Pöder koostas kaks uusskolastilise uustomistliku sisuga ajakirja Thomistica numbrit.¹⁴ Uustomismi abil loodeti konkureerida materialistliku filosoofiaga.¹⁵

Esimesed kontaktid katoliku kirikuga Leedus sündisid samuti 1970ndate alguses. Leedu kiriku kui rahvakiriku eeskujuna oli arvestamisväärne. Apostellik administraator Eduard Profittlich oli Eesti kontekstis juba 1930ndate lõpul öelnud, et Rooma-Katoliku Kirik suudab kõikjal saada riigi ja rahva südametunnistuseks, sest sel on absoluudid.¹⁶

EINAR LAIGNA KRÜPTOKATOLIILIKLIK „KAKSIKELU“

1967. aasta 15. veebruarist seati Einar Laigna aseõpetajaks Varblas ja hool-dajaks Hanilas ning Karusel. Ordinatsiooniteenistus koos ametivande

¹¹ Andres **Pöder**, (tsitaat leitav Lea Altnurme artiklist) Lea **Altnurme**, „Interkonfessionaalsed sõpruskonnad Eestis 1970. ja 1980. aastatel“ – *Eesti oikumeenia lugu*. Peatoimetaja R. Altnurme (Tartu/Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2009), 193.

¹² Tiit **Salumäe**, „Vestis sacerdotalis“ – *Semper reformanda: teoloogilisi artikleid*. Masinakirjas (Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 1972), 135–151.

¹³ Marju **Raabe**, *Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku tekstiilid aastatel 1917–2000* (Tallinn: TPÜ Kirjastus, 2003), 33; Einar Soone e-kiri Riho Saardile 29.01.2012.

¹⁴ Thomistica seu philosophia perennis I AD MCMLXXXVI (53 lk). Teine number ilmus 1977. aastal. Andres Pödra suuline info Riho Saardile 12.01.2012; vt ka Kaldur, Kurg, Altnurme, „Luterliku kiriku oikumeenilised suhted“, 137 viide 136.

¹⁵ Pöder, (tsitaat leitav Lea Altnurme artiklist) Altnurme, „Interkonfessionaalsed sõpruskonnad Eestis 1970. ja 1980. aastatel“, 193.

¹⁶ N. **Proide** [Eduard **Profittlich**], *Ristiusu olemusest. Kas katoliku või luteri kristlus?* Kirikliku trükiloaga (Tallinn: [s.n.], 1938 (Tartu: Tungal)), 72.

andmisega toimus 22. juunil.¹⁷ Esmakontakt katoliku kirikuga Leedus sündis Laignal 1972. aastal, kohe varsti pärast seda, kui ta oli instituudi lõpetamiseni jõudmiseks jätnud¹⁸ koguduste teenimise. Instituudis sooritatud 39 aine hulgast puudusid kiriku- ja dogmadelugu.¹⁹ Nendesse ainetesse süüvis ta iseseisvalt ja jõudis teoreetilise katoliikluseni, et „Jeesus ei rajanud Peetrusele mitte kirikuid, vaid Kiriku“. Laigna aitas kaasa vanamuusika ansambli Hortus Musicus rajamisele²⁰, tutvustades Andres Mustonenile kirikuisa Augustinuse teoloogilis-filosoofilist muusika kontseptsiooni ja pidades ansambli liikmetele loenguid keskaja kultuurist. 1972. aastal tuli Peterburist Tallinna krüptojesuiitlik õiguspreester Valeri Smirnov (Isa Mark) (s 1951), et otsida EELK Konsistooriumi kaudu eesti vaimulike hulgast „lootustandvaid inimesi, kelle abil võis üldkristluses olevaid sakraalseid varaallikaid ka luterlikus kirikus kasutusele võtta“. Isa Mark oli Vladimir Solovjovi²¹ liini jätkaja Vene Õigeusu Kirikus. Peapiiskop Alfred Toomingalt saadud kontaktide abil tutvus ta ka Laignaga, viis ta Leetu ja tutvustas teda kaputsiini munkpreester Isa Stanislausele (Algirdas M. Dobrovolskis (1918–2005)), kes õpetas askeetikat. 1973. aasta 2. septembril võeti Laigna Paberžes vastu Rooma-Katoliku Kiriku liikmeks (*confessio fidei*) ja suunati Isa Stanislause soovitusel õppima moraaliteoloogia professori Pranas Račiunase (1899–1987) juhitud Leedu põrandaalusesse preestrite seminari. Õppides seal liturgikat, moraaliteoloogiat ja poola jesuiitide käe all ka mõningaid selle eri-

¹⁷ Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Konsistooriumi arhiiv (=EELKKA) sari 11/301 Einar Laigna – Väljavõte EELK Konsistooriumi 08.02.1967 täiskogu koosoleku protokollist; J. Kiivit E. Laignale 15.06.1967.

¹⁸ 15. oktoobril

¹⁹ EELKKA sari 11/301 Einar Laigna – E. Laigna EELK Konsistooriumile 11.09.1972; Väljavõte EELK Konsistooriumi 20.09.1972 täiskogu protokollist.

²⁰ Esimene kontsert 01.10.1972. Laigna ja Hortus Musicuse koostöö on jätkunud tänaseeni.

²¹ Vene filosoof ja teoloog Vladimir Solovjov (1853–1900) esindas 1883. aastal ilmunud kirjutises „Velikij spor i hristianskaja politika“ liberaalset ultramontanismi, pidades paavstlust ülemaailmseks autoriteediks. Oma edaspidiseid vaateid kiriku küsimuses ei õnnestunud tal Venemaal avaldada, sest kaotas slavofiilide ja kiriku toetuse. Prantsusmaal ilmunud „La Russien et l’Eglise Universelle“ (1889) pälvis katoliiklike mõtlejate tähelepanu. Koos Sergei Bulgakovi ja Pavel Florenskiga pani Solovjov aluse sofiooloogilisele koolkonnale, mis oli saanud mõjutusi saksa idealismist. Ortodokslik mõtteviis transformeerus tugevalt läänepärasemaks.

peatükke, nagu näiteks infiltreerumist²² kui misjonimeetodit, paluti tal ennast ette valmistada bütsantismi tundmises ja Armeenia kui katoliku kiriku osakiriku riituses.²³ Samal aastal määras konsistoorium Laigna 1. oktoobrist alates teenima ka Märjamaa kogudust.²⁴

Ja juba oktoobri alguses toimus Märjamaa kirikus ka katoliiklik armulauaime, kui surijaks peetud koguduseliikmele jagatud armulaua tagajärjel tõusis surija üles haigevoodist ja oli elus veel aastaaruande koostamise ajal (12.01.1974). Laigna sooviks oli nihutada armulaud ka luterliku jumalateenistuse keskmesse, et kasvatada koguduseliikmetest välja see ühekülgne protestantlik arusaam, mille kohaselt on jutlus tähtsam sakramendist, sõna olulisem teost. Aga just „Jumala tegu lunastab ja on keskpunktis“, toonitas ta ja tõi kogudusse kuuluvaid endisi õigeusklikke luterlastele eeskujuks, sest neil oli suurem pühadusekartus ja austavam suhtumine altarisse.²⁵ Järgmisel aastal olid kõik jumalateenistused välja kuulutatud kui armulauateenistused. Esimest korda võttis Laigna ühe 64-aastase haige naise puhul kasutusele ka katoliiklikud eksortsistlikud palved – naine tervenes ja hakkas uuesti kirikus käima.²⁶

1975. aasta esimesel advendil pühitses peapiiskop Tooming Märjamaa kirikus vast valminud altarimaali. Kolmainsuse kõrval kujutati sellel ka apostleid Peetrust ja Paulust, kes sümboliseerisid „Kiriku apostellikust ja järjepidevust“. Apostlite taga kahel pool olid kirikuisad ja pühakud „kui Kiriku pühitsusjõu elavad tunnistajad“. All keskel kirikuhoone ees oli valge liilia kui „Kiriku Ema ja Jumalasünnitaja Neitsi Maarja sümbol“. Laigna sõnul oli pilt vastavuses seitsmenda oikumeenilise Nikaia kirikukogu otsusega. „See kõik oli muidugi täielikuks uudiseks, sest arusaam õigest kiriklikust kunstist on ammu kauge minevik, on mindud siingi vahepeal seda teed: meeldib, saan aru – ei saa aru, ei meeldi!“ Poleemilised arutelud koguduses lõpetas aga peapiiskopi kui kohalikus kirikus

²² Infiltrerumismetodi aluseks võib pidada Mt 13:33.

²³ Einar Laigna suuline info Riho Saardile 20.01.2012 ja 26.01.2012.

²⁴ EELKKA sari 11/301 Einar Laigna – Väljavõte EELK Konsistooriumi 06.09.1973 täiskogu protokollist.

²⁵ EELKKA säilik 43 Lääne praostkonna aruanded 1973 – Märjamaa koguduse sõnaline aastaaruanne 1973, lk 3, 4, 6.

²⁶ EELKKA säilik 44 Lääne praostkonna aruanded 1974 – Märjamaa koguduse sõnaline aastaaruanne AD 1974, lk 2.

„Issanda Esindaja“ külaskäik ja altari pildi pühitsemine.²⁷ Et vääriliselt austada peapiiskopiametit, oli altari kõrvale ehitatud poodium ja sellele paigutatud punase riidega kaetud tugitool. Laigna sõnul tundis peapiiskop Tooming ennast esimest korda koheldavat esivaimulikuna.²⁸ Väärtustades „Kirikut kui õndsustvahendavat Ihu“, rääkis Laigna kogudusele pühakute elulugusid, rõhutas pihi ja armulaua asendamatus ning toonitas, et väljaspool Kirikut ei ole õndsust. Kirikusse imbunud vennastekoguduse mentaliteedis nägi ta peamist ohtu just armulauasakramendile.²⁹ „Sest ükski jutlus ei saa, ega ole suuteline asendada Püha Armulaua Sakramenti. Jumala ohver on suurem kui inimese jutt sellest ohvrust.“ 1976. aastal oli ta sisse viinud laupäevased varahommikused armulaualiturgid, kus jutlust ei peetud. Piiblitundides jutustas ta kirikuisadest ja andis ülevaateid kirikuajaloolistest sündmustest, mis pidid aitama mõista „Kristuse koguduse kiriklikkust ajas ja ruumis“. Kiriku ukse juurde paigutas Laigna krutsifiksi, mille ees võisid koguduseliikmed kirikusse sisenedes ja sellest väljudes kummarduse teha. Jumalateenistuste vaimsuse tõstmiseks oli ta laupäevaõhtuti hakanud kirikus palvetama ja laulma.

Seega kasvab pidevalt jumalik hüpostasis³⁰ kirikuhoones, mida üha enam võib tunda lihtsalt kirikuruumi sisenedes. Kirik pole ju mitte mingi loengusaal, vaid Püha Koda – Jumala Maja, Koda, kus Issand Ise Armulauasakramendis elab ja ihulikult ligi on. Nii väljendub vahekord Jumalaga, vahekorras kirikuga, jumalateenistusega.³¹

1976. aasta juunis valmis Laignal diplomitöö teemal „Oikumeenilise suunitlusega ülevaade Rooma Katoliku Kirikust: Sancta Catholica Apostolica Romana Ecclesia“. ³² Magistrikraadi saamiseks palus ta kinnitada

²⁷ EELKKA säilik 45 Lääne praostkonna aruanded 1975 – Märjamaa koguduse sõnaline aastaaruanne AD 1975, lk 5 jj.

²⁸ Einar Laigna suuline info Riho Saardile 26.01.2012.

²⁹ EELKKA säilik 45 Lääne praostkonna aruanded 1975 – Märjamaa koguduse sõnaline aastaaruanne AD 1975, lk 7.

³⁰ *hypostasis* (kr) on mitmetähenduslik, eri aegadel ja erinevates kontekstides erinevaid tähendusvarjundeid saanud termin, mida selles kontekstis võib tõlkida 'tegelikkus, essents, substant's'.

³¹ EELKKA säilik 46 Lääne praostkonna 1976. a aruanded – Märjamaa koguduse sõnaline aastaaruanne AD 1976, lk 2 jj, 7.

³² Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Usuteaduse Instituudi arhiiv (=EELK UIA) Õpingute protokollid 1970–1999 – Einar Laigna õpingute protokoll 15.06.1976.

oma teemaks „Constantinuse ajastu algus Kirikus ja selle oikumeeniline tähendus tänapäevale“. Töö oli kavandatud kahes osas: ajalooline käsitlus ja ekklesioloogilised järeldused. Laigna sõnul andnuks see võimaluse rakendada „meie Kiriku teenistusse varasem ühiskonnateaduste (ajalugu, filosoofia) alane ettevalmistus“.³³ Teema sai 16. juunil instituudi teadusnõukogult positiivse otsuse.³⁴ Ühtlasi anti talle samast kuupäevast ka õpetaja ametinimetus ja ametiristi kandmise õigus.³⁵

1977. aastal õppis Laigna Leedu preestrite seminaris, kuid jätkas ka Märjamaa koguduse teenimist, toonitades, kui olulised on Paastuaja reedeõhtused jumalateenistused, kus jutluse asemel loeti Kristuse kannatustee 14 peatuse vaatlusi. Teenistustest võttis osa 15–25 inimest. Nii oli koguduses toimitud juba 1974. aastast, mis siiski häiris vennastekoguduslasi.

Eesti Luteri Kirik sektantlustub, tooni annavad siin altpoolt teatud aktiivsed rühmitused (pietistid) [...] Kirik ei ole meil rahva vaimuelu ja kultuurielu juht, ega suuda sellisena rahuldada rahva usulisi vajadusi. Pietistlikud rühmitused on koguni avalikult kultuurivaenulikud. Suureks puhutud lärm selle üle, et Märjamaal harrastatavat katoliiklust tuli sellest, et siin püüti ellu viia Augsburgi usutunnistuses peituvaid varasid. Nüüd on õpetaja aru saanud, et ei maksa, ka sinodil selgus, et see usutunnistus on tühi õhk [...] 400 aastat on meil jutlustatud kommete mittetäitmist ja edukalt! Tulemused on näha, kõik ilusad kristlikud kombed, mis sisust tunnistavad ja seda edasi annavad, on kõrvaldatud.³⁶

Kuna Laigna nägi, et suurem osa kogudusest ei saanud temast aru, siis lubas hoida oma usuelu edaspidi koguduse omast lahus.

1978. aasta 16. augustil pühitses piiskop Vincentas Sladkevičius (1920–2000) Laigna diakoniks.³⁷ Laignat hakkasid häirima teoloogiliste

³³ EELK UIA UI kirjavahetus 1946–1991 – Einar Laigna EELK UI Õppenõukogule 15.06.1976.

³⁴ EELK UIA UI õppenõukogu protokollid 1946–1990 – Protokoll EELK Usuteaduse Instituudi teaduskonnakogu koosoleku kohta 16. juunil 1976.

³⁵ EELKKA sari 11/301 Einar Laigna – Väljavõte EELK Konsistooriumi 30.06.1976 koosoleku protokollist.

³⁶ EELKKA säilik 47 Lääne praostkonna aruanded 1977 – Märjamaa koguduse sõnaline aruanne AD 1977, lk 2, 7.

³⁷ „Pilgu ekstra intervjuu Einar Laigna – rooma katoliku preester“ – *Uus Pilk*, 3 (1992), 10 jj; Einar Laigna info Riho Saardile 20.01.2012.

formuleeringute ebakonkreetsus ja vastuolulisus EELK-s. Põhjuseks oli moraaliteoloogia ja kanoonilise õiguse puudumine, „mille tõttu igauks lahendab olulisi eluküsimusi nii nagu aru saab, arvab ja õigeks peab”.³⁸ Kuigi tema sümpaatia katoliikluse suhtes ja sagedased käigud Leetu olid üldiselt teada, välja arvatud see, et ta oli katoliku kiriku liikmeks astunud ja diakoniks pühitsetud, kavandati veel 1978. aastal temast koolitada Usuteaduse Instituudile ajaloolise usuteaduse õppejõudu.³⁹

1978. AASTA KATOLIIKLIK SAKRAMENTAALTEOLOOGILINE DEKLARATSIOON

Luterluse katoliiklikke juuri ja armulauakesksust väärtustavate vaimulike sakramentaalteoloogiline deklaratsioon esitati 1978. aasta kevadel. Deklaratsiooni oli põhilises osas koostanud Avinurme ja Tudulinna koguduse aseõpetaja Kalle Lindi, aga arutelud sel teemal olid toimunud ka Lüganusel Einar Soone juures.⁴⁰ Illar Hallaste mälestuste kohaselt oli 1978. aasta kevadel instituudi vestlusõhtul kuulajaid nii palju, et istekohtadest tuli puudu.⁴¹ Tõenäoliselt 14. märtsil toimunud kokkusaamisel pidas Villu Jürjo põhiettekande katoliikliku teoloogi Hans Küngi kristluse olemuse käsitlesest. Kohal oli umbes 20 kuulajat.⁴² Instituudis tollal õppinud hilisema preestri Rein Õunapuu mälestuste kohaselt toimus aga esimene selletaolise temaatikaga tõsisemaks tegelemiseks ettevalmistav koosviibimine hoopis 1978. aasta sügisel Amblas. Osalesid Kalle Lindi, Vello Salum, Andres Pöder, Jaan Kiivit ja keegi Salumäedest. Elavalt arutleti näiteks Kiiviti katoliiklusevastase põhiargumendi leviitluse üle, mis välistab vaimulikuameti siirdumise isalt pojale.⁴³ Salumäedest võis kohal

³⁸ EELKKA säilik 48 Lääne praostkonna aruanded 1978 – Märjamaa koguduse sõnaline aruanne AD 1978, lk 5.

³⁹ EELK UIA UI õppenõukogu protokollid 1946–1990 – Protokoll EELK Usuteaduse Instituudi teaduskonnakogu koosoleku kohta 6. juunil 1978.

⁴⁰ Einar Soone e-kiri Riho Saardile 03.02.2012.

⁴¹ Illar Hallaste e-kiri Riho Saardile 23.11.2010 Mõiste „krüptokatoliiklus” tekkimine.

⁴² EELK UIA Osalemispäevikud & protokollipäevik – EELK Usuteaduse Instituudi loengutest osavõtjad [1977–1980].

⁴³ Rein Õunapuu e-kiri Riho Saardile 22.06.2010 ja 24.06.2010.

olla Tiit Salumäe, kes huvitus kõrgkirikliku ametiriietuse kasutamise võimalustest luterlikus kirikus, aga võis olla ka Ivar-Jaak Salumäe, kes oli selle aasta juunis viibinud koos peapiiskop Edgar Hargiga oma esimesel välisreisil Soomes, kus talle sööbisid mällu Porvoo piiskopi John Vikströmi sõnad „See asjaolu, et me peame kasutama oma vaadete või kiriku kohta iseloomustavat täiendit „luterlik“, on väljendus sellest, et me oleme ebanormaalses olukorras, ja meil tuleb tegutseda nii, et see täiend muutuks tarbetuks“. Konverentsil tutvustas Lorenz Grönvik põhjalikult ka 1970. aastal alanud Soome ja Vene kirikute õpetuskõnelusi.⁴⁴ Allikaid võrreldes kaldun siiski oletama, et Lindi esitas deklaratsiooni aruteluks 1978. aasta kevadel.

Kuna deklaratsiooni teksti pole säilinud, siis tuleb selle võimaliku sisuni jõuda sekundaarallikate abil. 21. märtsil 1978 esitas Einar Soone instituudi vestlusõhtul „Teoloogilise Seletuse“⁴⁵, mis oli mõeldud ärgitama diskussiooni kiriku usutunnistuskirjade teemal. „Teoloogilises Seletuses“ räägiti pihi vastuvõtmisest ja absolutsioonist, sakramentidest laiemas mõttes (abielu) ja kasutati mõisteid „Pühim Altarisakrament“ ning „Püha Kirik“, mille õpetus on rajatud „alustele“ (kaanon, kolm oikumeenilist usutunnistust, oikumeeniliste kontsiilide otsused, kirikuisadelt pärandatud apostliilik traditsioon).⁴⁶ Einar Soone sõnade kohaselt ei pretendeerinud „Teoloogiline Seletus“ mingile lõplikule seisukohale, kuid ainuüksi juba sellise teema püstitus oli mõne meelest väga „kõrgkiriklik“ mõtlemine ja „katoliiklik“ väljaastumine.⁴⁷

Pärast deklaratsiooni esitamist teatanud Hallaste sõnul esimesena Elmar Salumaa, et see oli „krüptokatoliiklus“, mida ei saanud aktsepteerida. Hallaste sõnul kleebiti see silt külge kõigile, kes olid seotud deklaratsiooni ettevalmistamisega.⁴⁸ Einar Soone sõnul polnud katoliiklus ja kõrgkiriklikkus tollal üheselt mõistetavad, vaid pigem märksõnad teisiti-

⁴⁴ Jaak **Salumäe**, „Suvel ja sügisel sõbralikus Soomes“ – *EELK Saarte praostkonna kroonika 1978/1979*. Masinakirjas. EELK Usuteaduse Instituudi raamatukogu; Soome ja Vene kirikute õpetuskõnelustest loe lähemalt: Riho **Saard**, „Suurenmoinen rakkauten näytelmä“ *Suomen evankelis-luterilaisen ja Venäjän ortodoksisen kirkon oppineuvottelut kylmän sodan vuosina* (Tallinn: Argo, 2006)

⁴⁵ „Teoloogilise Seletuse“ algtekst pole säilinud.

⁴⁶ Albert Soosaare kiri Einar Soonele 28.03.1978. Kirja originaal Einar Soone valduses.

⁴⁷ Einar Soone e-kiri Riho Saardile 25.04.2012.

⁴⁸ Illar Hallaste e-kiri Riho Saardile 23.11.2010 Mõiste „krüptokatoliiklus“ tekkimine.

mõtlejate kohta, nagu ajaloos protestantlus.⁴⁹ Villu Jürjo mälestuste kohaselt ei kasutanud Salumaa mitte „krüptokatoliikluse“ sildistust, vaid nimetas seda „pseudokatoliikluseks“, kuna taheti olla katoliiklikumad, kui tegelikult oldi.⁵⁰ Kuigi Salumaa oligi kriitiline välispidise vagaduse ja tseremoniaalse suhtes, eriti niisuguse, milles võis näha kokkupuudet paavstlusega (ta oli 1930ndatel kritiseerinud anglikaanlik-kõrgkiriklikku uhket tseremoniaalsel hoiakul)⁵¹, ei leia tema senini publitseeritud tekstipärandist kumbagi mõistet. Seega olid sildistused „krüptokatoliiklik“, „pseudokatoliiklik“ ja „kõrgkiriklik“ kasutusel ainult suuliselt.

Rühm noorema põlvkonna vaimulikke otsis Soone sõnul liturgilist korrektsust, kiriku ja ameti mõiste täpsust ning moraaliteoloogilist selgust,⁵² aga koges luterlikku jumalateenistust tõenäoliselt ka tseremooniavaesena ehk siis liturgiliselt mitte kõige korrektsemana. Ja üks, millega seda pisutki rikastada, oli enda ristimärgiga õnnistamine kirikusse sisenemisel ja sellest väljumisel ning armulauda vastu võttes. Ristimärk oli kiriklikkust sümboliseeriv märk, mis tähendas enamat kui vaid pelgalt luterliku kombekultuuri osa. Reformatsioonist alates oli ristimärkide kui kokkuleppeliste üleliigsusest püütud aga vabaneda. Ka Lutheri „Väikese katekismuse“ hilisemates väljaannetes eemaldati hommiku- ja õhtupalve juures olnud viide sellele.⁵³ Pärast II maailmasõda väljaantud katekismuskirjanduses asendati ristimärgiga iseenda õnnistamine lihtsalt käte palveks ristamisega. Kuna Lutheri katekismused kuuluvad Usutunnistuskirjadesse, siis ei olnud uustõlgete ja tõlgenduste küsimus gnesioluterlikult seisukohalt vaadates vähetähtis. Algtekstile truu väljaanne⁵⁴ ilmus Saksamaal uuesti alles 1930. aastal. Lutheri „Väikese katekismuse“ originaalile vastav eestikeelne tõlge ilmus eesti raamatu aastal 1935, tõlkis Harald

⁴⁹ Einar Soone e-kiri Riho Saardile 29.01.2012.

⁵⁰ Villu Jürjo e-kiri Riho Saardile 14.01.2012.

⁵¹ Civis Ecclesiasticus [Elmar **Salumaa**], „Kiriku asend ja ülesanded iseseisvusaegses ühiskonnas“ – *Akadeemia*, 4 (1937), 232–236; Elmar **Salumaa**, „Neli kiilitiiba“ (1989) – *Kuldne kroon Eesti lipul*. Intervjueerinud Ingvar Luhaäär (Tallinn: Olion, 1992), 58–60.

⁵² Einar Soone e-kiri Riho Saardile 25.04.2012.

⁵³ Des Morgens, so du aus dem Bette fährest, sollt du dich segnen mit dem heiligen Kreuz und sagen: Das walt Gott Vater, Sohn und heiliger Geist! Amen.

⁵⁴ *Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1930).

Pöld, eessõna kirjutas piiskop Hugo B. Rahamägi. Piiskopi ja kirikuvalitsuse heakskiidetud tõlge pidi saama edaspidi normatiivseks.⁵⁵ Kuid nii siiski ei läinud. 1939. aastal ilmunud katekismuses oli ristimärgiga isenda õnnistamisest taas loobutud.⁵⁶ Uuesti ilmus ristimärk eestikeelsesse katekismusesse tagasi alles 1979. aastal.⁵⁷

1978. aasta septembris esitas Laigna konsistooriumile moraaliteoloogilise selguse saamiseks neli küsimust. Millisest momendist algab abielu? Milline on kiriku seisukoht abortide küsimuses, kas on lubatud või ei, või missugustel tingimustel (ema elu hädaohus jne)? Kas on lubatud tarvitada eostumisvastaseid vahendeid? Kas tohib laulatada lahutatuid ja kui, siis missuguse korra järgi?⁵⁸ Peapiiskop Edgar Hark palus vastused formuleerida Salumaal. Need kõlasid kokkuvõtvalt: abielu algab esimese sugulise vahekorraga; iga abort on mõrv (ainult ema elu päästmiseks arstlikult lubatud); eostumisvastased vahendid on lubatud, nii arvavad evangeelsed eetikud; lahutatuid võib laulatada, välja arvatud vaimulikud (olgu ühe naise mees). Hark koostas nende põhjal ametliku vastuse, et „abielu algab seaduslikult abielu registreerimisega perekonnaseisuametis; abort kiriku seisukohalt ei ole lubatud. Erand tervislikel kaalutlustel; eostamisvastaste vahendite tarvitamise kohta ei ole konsistooriumil senini olnud konkreetset vajadust oma seisukohta väljendada; lahutatute laulatamiseks ei ole konsistoorium teinud takistusi. Nende laulatamiseks erikorda senini ei ole“.⁵⁹ „Kas poleks lihtsalt ausam ja otsekohesem öelda, et kirik abielu asjadega üldse mingit tegemist ei tee ja Lutheriga koos kuulutada see ühiseks ilmalikuks ja isiklikuks asjaks [---] Samasugune teoreetiline peataolek ja arvamuste virvarr valitseb kõikides alustpanevides küsimustes, kasvõi selles mis on kirik!“ kommenteeris Laigna.⁶⁰ 1983. aastal küsis

⁵⁵ Martin **Luther**, *Väike katekismus 1529* (Tallinn: E.E.L.K. Konsistooriumi väljaanne, 1935), 7 jj, 52 jj.

⁵⁶ *Õndsas Lutheri Väike katekismus seletustega* (Tallinn: Eestimaa luteriusu õpetajate seltsi väljaanne, 1939), 18 jj.

⁵⁷ „Martin Lutheri Väike Katekismus“ – *Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Kalender 1980* (Tallinn: EELK Konsistoorium, 1979).

⁵⁸ EELKKA Peapiiskopi kirjavahetus 1977-1978 – E. Laigna EELK Konsistooriumile 01.09.1978.

⁵⁹ EELKKA Peapiiskopi kirjavahetus 1977-1978 – E. Hark E. Laignale, dateerimata.

⁶⁰ EELKKA säilik 48 Lääne praostkonna aruanded 1978 – Märjamaa koguduse sõnaline aruanne AD 1978, lk 5 jj.

Illar Hallaste uuesti: millest algas abielu, kas seksuaalvahekorra, nagu arvasid kodumaa teoloogid?⁶¹ Hallaste ei nimetanud neist ühtegi nimeliselt, aga polnud sellise arvamusega nõus. Salumaa oli 1978. aastal sellise seletuse andnud, aga 1984. aastal ilmunud dogmaatika märksõnastikus ta enam niisugust seisukohta ei esitanud. Kuid katoliiklikku abielukäsitlust silmas pidades märkis ta, et „sakramendiks loetakse mitte laulatustalitust, vaid abielu kui niisugust.“⁶² Salumaa jättis täpsemalt määratlemata, millisest momendist abielu kui niisugune algas.

KATOLIIKLIKUD ELEMENDID LUTERLIKEL ARMULAUATEENISTUSTEL

1978. aasta 17. oktoobril kustutati Lindi instituudi teaduskonnakogu otsusel õpilaste nimekirjast,⁶³ aga vabastati kiriku teenistusest (oli Avinurmes ametis 1977. aasta juunist) lõplikult siiski alles 1979. aasta 10. märtsil.⁶⁴ Võis oletada katoliiklike uuenduste esinemist tema jumalateenistustel. Teatavat laadi kaldumist katoliiklusesse võis välja lugeda ainuüksi sellest, et Lindi oli hakanud kõigil peajumalateenistustel jagama armulauda. „Enamusel koguduseliikmetest pole selget ettekujutust jumalateenistuse olemusest ega sellest, mis seal tegelikult toimub, kuulama tullakse vaid jutlustajat. Sellega on nähtavasti seletatav ka sakramentides osalemise madal protsent,“ kirjutab Lindi.⁶⁵ Lindi lahkus Avinurmest 1978. aasta juunis ja ta asendati hooldajaõpetaja Eenok Haameriga, kuni oktoobri alguses asus ametisse Leevi Reinaru. Sellegipoolest oli armulauaga

⁶¹ EELKKA Jaan Muru (1900–1987). Kirjavahetus 1983-1984 – Illar Hallaste. Millal on abielu kehtiv? Masinakirjas (1983), 1–9.

⁶² Ilmus publitseerituna 2008. aastal: Elmar **Salumaa**, *Süsteematilise teoloogia käsiraamat ehk „Dogmaatika märksõnades“*. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised XVII. (Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2008), 15, 384.

⁶³ EELK UIA UI õppenõukogu protokollid 1946–1990 – Protokoll EELK Usuteaduse Instituudi teaduskonnakogu koosoleku kohta 17. oktoobril 1978.

⁶⁴ EELKKA sari 11/333 Kalle Lindi; EELK UIA Väljavõtted konsistooriumi protokollidest – Väljavõte EELK peapiiskopi otsuste raamatust. Otsus nr 3, 12.03.1979.

⁶⁵ EELKKA sari 9, allsari 8, säilik 421 Tartu praostkonna 1977. aasta sõnalised ja arvaruanded – Tartu praostkonna praosti aruanne 1977. a kohta; Tartu praostkonna 1977. a sõnaline aruanne, lk 7; Avinurme koguduse sõnaline aruanne AD 1977 [märgitud valesti 1976] kohta, lk 2; Tudulinna Rahu koguduse sõnaline aruanne AD 1977 kohta, lk 2, 6.

jumalateenistusi Avinurme koguduses kogu praostkonna kohta kõige rohkem (38). 1979. aastal peeti armulauaga jumalateenistusi Avinurmes veel ainult kord kuus.⁶⁶

1979. aasta Lääne praostkonna sinodil Kullamaal pidas Einar Laigna avapalvuse ja käsitles kirikukalendris 13. juunile paigutatud katoliikliku pühaku elu (Püha Padova Antonius)⁶⁷. Sõnavõttudes avaldas ta mõttekäike, mis olid luterlikule õpetusele võõrad ja tunnistasid kõigile tema „kaldumist katoliiklusesse“. Kuigi mõlemalt poolt püüti hoolega hoiduda teravustest, olid mõtete lahkumineked sinodil siiski ilmsed, nõnda et praost Gustav Maarand sinodist kokkuvõtet tehes pidi tõdema: „Ma tahaksin surra mitte Laigna usus, vaid [Esra] Rahula usus.“⁶⁸ Laigna vabastati 1979. aasta 5. septembril Märjamaa koguduse nõukogu palvel koguduse õpetaja ametikohalt.⁶⁹ Koguduse nõukogus tooni andnud venestekoguduslased kasutasid ära Laigna haigestumise. Kuid konsistoorium oli nõus määrama talle magistriröö kirjutamiseks kuuekuulise stipendiumi 1980. aasta algusest alates.⁷⁰

1979. aasta 6. detsembril ennistati konsistooriumi täiskogu otsusega Lindi vaimuliku õigused ja ta määrati pooleaastase katseajaga Viru-Nigula ja Kunda koguduste õpetajaks. Sellesse ajavahemikku jäi kanoonilisse õigusesse süüvimine ja selle kohandamine oma isiklikus elus.⁷¹ Jumalateenistustel hakkasid ilmema uued liturgilised elemendid: armulaua järel jõi Lindi karika tühjaks, armulaua jagamise ajal seisid inimesed pinkides püsti, armulaua jagamise ajal löödi kirikukella, altari kõrval seinas olevas nišis oli Neitsi Maarja pilt, mille ees põlesid küünlad.⁷² Sellisest katoliik-

⁶⁶ EELKKA sari 9, allsari 8, säilik 433 Tartu praostkonna 1978. aasta aruanded – Tartu praostkonna 1978. a sõnaline aruanne, lk 4; Avinurme koguduse sõnaline aruanne 1978. a kohta, lk 2; Mustvee koguduse 1978. a sõnaline aruanne, lk 1; EELKKA sari 9, allsari 8, säilik 445 Tartu praostkonna 1979. aasta sõnalised ja arvaruanded – Tartu praostkonna 1979. a sõnaline aruanne, lk 7.

⁶⁷ Einar Laigna suuline info Riho Saardile 20.01.2012.

⁶⁸ EELKKA Peapiiskopi kirjavahetus 1979 – Esra Rahula Edgar Hargile 07.08.1979.

⁶⁹ EELKKA sari 11/301 Einar Laigna – Väljavõte EELK Konsistooriumi 05.09.1979 täiskogu koosoleku protokollist.

⁷⁰ EELKKA sari 11/301 Einar Laigna – A. Leepin Tallinna Linna Lenini Rajooni TSN TK Rahandusosakonnale 17.03.1980; E. Laigna Peapiiskopile ja Konsistooriumile 12.12.1980.

⁷¹ EELKKA sari 11/333 Kalle Lindi.

⁷² EELKKA Peapiiskopi kirjavahetus 1980 – A. Laumets Edgar Hargile 04.09.1980.

likust vagaduslaadist hoolimata lasti tal 1980. aasta 7. mail lõpetada Usuteaduse Instituut ja talle anti õpetaja õigused.⁷³ Tema hinnetelehel olid kõik ained viied.⁷⁴ Diplomitöö „Vaimulik amet, Usutunnistuskirjades“⁷⁵ kinnitas tema kõrgkiriklikku huvitatust ametiteoloogiast.

1980. aasta septembri alguses oli peapiiskoppi informeeritud, et Lindi jätkas armulaua praktikat, kus teistele armulauda jagades võttis iga kord ka ennast armulauale ja pärast veini jagamist jõi karika tühjaks. Armulaua jagamise ajal tuli püsti seista ja keegi noormees lõi sel ajal kiriku kella. Sama noormees viis armulauariistad ka altarilauale. 31. augustil toimunud jumalateenistuse ajal olnud altari kõrval niis viimast Neitsi Maarja pilt, mille ees põlenud küünlad. Koguduselt nõuti usutunnistuse kuuldamist kaasalugemist.⁷⁶

Kellalöömist armulaua ajal põhjendas Lindi „hetke pühalikkust eriti rõhutava lisatalitusega“.⁷⁷ Konsistooriumi revisjonikomisjoni liige Otto Tallinn revideeris detsembris Viru-Nigula kogudust ja koostas akti, milles lisaks majandusajadele märgiti vigadena ära ristilöömised, enda armulauale võtmised, karika tühjaks joomised seljaga koguduse poole seistes.⁷⁸ Lindi vabastati 1981. aasta 21. oktoobril teist korda koguduse õpetaja kohalt.⁷⁹ Aasta möödudes avaldas aga uuesti soovi teenida kirikus igal talle jõukohasel ametikohal, aga mitte koguduse õpetaja kohal.⁸⁰ Ta asus koostama kiriklikku dogmaatikat ja liturgikat.⁸¹ Koos Einar Laigna ja Illar Hallastega tõlkis ta 1983. aastaks dr Heribert Jone (1885–1967) moraaliteoloogia⁸², mille kaks eksemplari oli Hallaste 1979. aastal

⁷³ EELK UIA Väljavõtted konsistooriumi protokollidest – EELK Konsistooriumi 03.06.1980 täiskogu koosoleku protokollil väljavõte.

⁷⁴ Hinneteleht EELK Usuteaduse Instituudi Kalle Ivo p. LINDI nimele väljaantud diplom nr 33 juurde (28.01.1981). Irene-Maria Lindi valduses.

⁷⁵ EELK UIA UI õppenõukogu protokollid 1946–1990 – Protokoll EELK Usuteaduse Instituudi teaduskonnakogu koosoleku kohta 11. novembril 1980.

⁷⁶ EELKKA Peapiiskopi kirjavahetus 1980 – A. Laumets E. Hargile 04.09.1980.

⁷⁷ EELKKA Peapiiskopi kirjavahetus 1980 – K. Lindi peapiiskopi asetäitjale 26.09.1980.

⁷⁸ EELKKA Peapiiskopi kirjavahetus 1981 – E. Kupp O. Tallinnale, dateerimata.

⁷⁹ EELKKA sari 11/333 Kalle Lindi.

⁸⁰ EELKKA Peapiiskopi kirjavahetus 1982 – K. Lindi E. Hargile 15.09.1982.

⁸¹ Kalle **Lindi**, *Kristliku liturgika alused: 1. osa. Peajumalateenistus (missa)*. Masinakirjas (Tallinn, MCMLXXXV), 3; 2. osa. *Ametitalitused & kirikuaasta*. Masinakirjas (Tallinn, MCMLXXXVII).

⁸² Heribert **Jone**, *Katholische Moraltheologie. Unter besonderer Berücksichtigung des Codex*

Leedust kingitusena kaasa saanud.⁸³ Eesmärk oli levitada moraaliteoloogiat luterlike vaimulike hulgas.⁸⁴

EINAR LAIGNA MAGISTRITÖÖ JÄÄB KAITSMATA

Roomast saadud loal pühitses uniaatide piiskop (vladõka) Pavel Vassiliki koostöös leedulastega Laigna 1980. aasta 31. detsembril Lvivi preestriks idariitusesse ja talle anti eriluba ka lääneriituseks koos loaga olla edasi luterlikus kirikus. Ta alustas piiskop Pranas Račiunase abipreestrina tööd Alytuses koos kohustusega olla Leedus kohal vähemalt neljal korral aastas.⁸⁵ Roomast antud erivabadusega jätkas ta esialgu tööd ka EELK-s, saades magistritöö kirjutamiseks kirikult stipendiumi. „Constantinus Suur ja Milaano 313. a edikt“ esitati teaduskonnakogule instituudi 35. aasta-päevaks (22.09.1981).⁸⁶ Ametlikeks retsensentideks kinnitati Voldemar Ilja ja Harri Rein. Rein esitas oma tagasihoidlikult kriitilise retsensiooni 5. detsembril.⁸⁷ Kuna Voldemar Ilja retsensioonist puuduvad igasugused andmed ja kirjalikud jäljed, siis võib oletada, et ta üsna tõenäoliselt ei esitanudki retsensiooni.

Laigna jäi ootama töö kaitsmise täpset kuupäeva. 1981. aasta oktoobris pidas ta instituudi vestlusõhtul ettekande „nn praktiliste küsimuste üle“. Teda oli riivanud viis, kuidas konsistooriumis, ja kirikus üldse, hoiti armulaua oblaate. Eelmisel instituudi vestlusõhtul oli Salumaa esinenud „poleemilise ettekandega“⁸⁸ ja esitanud, milliseis küsimusis mingil juhul ei

Iuris Canonici sowie des deutschen und schweizerischen Rechtes. 12. Aufl. (Wien–Zürich: F. Schöningh, 1941).

⁸³ Illar Hallaste suuline info Riho Saardile 20.01.2012; Einar Laigna e-kiri Riho Saardile 24.01.2012.

⁸⁴ Illar **Hallaste**, „Eessõna“ – Heribert **Jone**, *Moraaliteoloogia*. Masinakirjas. (Terra BMV 1983).

⁸⁵ Einar Laigna suuline info Riho Saardile 20.01.2012; Einar Laigna e-kiri Riho Saardile 16.04.2012.

⁸⁶ EELKKA sari 11/301 Einar Laigna; Magistritöö paikneb UI raamatukogu käsikirjaliste tööde kogus.

⁸⁷ UI käsikirjaliste tööde kogu. Harri Reinu retsensioon Einar Laigna töö kohta 05.12.1981, lk 1–7. Retsensioon paikneb E. Laigna magistritöö vahel.

⁸⁸ Salumaa ettekande teksti või märkmeid sellest pole säilinud, või ootavad need veel kusagil taasleidmist, aga need mõtted võisid osalt kajastuda 1985. aastal Robert Kanukese 75. sünnipäevaks ilmunud kogumiku artiklis „Puhta kristluse otsingul“. „See-

tohtinud katoliiklusele järeleandmisi teha. Ta juhtis ka peapiiskopi tähelepanu sellele, et Laigna püüdis noori juhtida Tallinna katoliku kogudusse.

Säärane katoliiklik aktsioon ei ole ju iseenesest ohtlik, kuid imestust äratav see, et seda teeb ning juhib inimene, kes – vähemalt kaudselt – kuulub ikkagi luterlike ametikandjate hulka. Teisi sõnu: püüab igati lõhkuda meie kirikut. Peale selle olen kuulnud, et E. Laigna olevat tegelikult Leedus juba preestriks pühitsetud, mida ise olevat väitnud. Arvan, et on viimane aeg teha kindel lõpp säärasele kahepaiksusele ja propagandale meie õppeasutuse raames. Paljud noored üliõpilased ei oska veel kriitiliselt suhtuda sellisesse propagandasse ja E. Laigna on osav sõna otseses mõttes „päid segi ajama“, et siis sogases vees omale kalu püüda.⁸⁹

Salumaa kirjal polnud oodatud tulemust. Laigna määrati 1981. aasta 15. detsembril Ambla koguduse õpetajaks tingimusel, et ta oli viis päeva nädalas kohal ja jumalateenistusi peeti luterlikus kirikus kehtiva korra järele.⁹⁰ Tema esimene tähelepanek Amblas oli, et armulaual käis „armetult vähe“ inimesi, mis näitas, et kas koguduse liikmetel polnud aimugi armulauast või oli „armulaud ise ilma vajaliku väeta ja mõjuta“.⁹¹

Maailm on hierarhiline, tõesed on hierarhilised, ei ole demokraatiat kirikus, sest kirikul on Issand. Inimesed on võrdsed Jumala ees, kuid ei ole võrdsed omavahel! [---]. Soome-ugri ürgdemokratism ei mõista ega ole suuteline mõistma seda. Eestlased ei ole religioosne rahvas, järelkult ta pole ka armastuse, kunsti ega kultuuri rahvas.⁹²

pärast ongi tõeliselt puhta ning ehtsa kristluse otsingul vaja sellest välja lülitada kõik võimalikud, aegade kestel ja teoloogide vastutamata tõttu sellesse imibunud ja selle külge kleepunud religioossed elemendid. Tihti püütakse säärase elementide olemasolu ja koguni nende kultiveerimist õigustada väitega, nagu tähendaksid need mingeid uusi Jumala ilmutusi ja kuuluksid seega tema jätkuva ilmutustegevuse valdkonda. Seda momenti toonitatakse [---] paraku ka sellises suurkirikus, nagu seda on roomakatoliku kirik, mille käsitluses jumaliku ilmutustegevuse eksklusiivsust vältides kiriklik õpetustraditsioon on asetatud normatiivse ilmutustunnistuse – Pühakirja – tasemele.“ Elmar **Salumaa**, „Puhta kristluse otsingul“ – *Evangelium ja etos*. Koost Thomas-Andreas Pöder (Tartu: Ilmamaa, 2008), 272.

⁸⁹ EELKKA Peapiiskopi kirjavahetus 1981 – E. Salumaa E. Hargile 15.10.1981.

⁹⁰ EELKKA sari 11/301 Einar Laigna – Väljavõte EELK Konsistooriumi 09.12.1981 täiskogu koosoleku protokollist.

⁹¹ EELKKA säilik 45 Järva praostkonna 1981. a aruanded – Ambla koguduse 1981. a sõnaline aruanne, lk 2.

⁹² *Ibid.*, 2.

6. oktoobril 1982 pidas Laigna praostkonna konsultatiivnõupidamisel Kadrinas ettekande „Armulaua mateeria“.⁹³ Teda häiris väga, et luteri vaimulikel puudus pieteet armulauariistade ja -tekstiilide suhtes.⁹⁴ 1983. aastaks oli Amblasse tekkinud väike grupp sagedamalt armulaual käijaid. Armulauda jagas Laigna sel ajal juba ka lastele.⁹⁵

Viis kuud pärast magistritöö esitamist⁹⁶ tegi Laigna järelepärimise ja sai peapiiskopilt 5. veebruaril vastuse, et töö oli endiselt õppejõudude käes, kuid ta lubas küsimuse lahendamist tagant kiirustada.⁹⁷ 14. oktoobril esitas Laigna peapiiskopile uue järelepärimise, sest töö esitamisest oli möödunud rohkem kui aasta ja tal puudus endiselt usaldusväärne informatsioon. Ta palus endale ametlikus korras teatada, milline oli instituudi teadusnõukogu ametlik seisukoht.⁹⁸ Hark delegeeris vastamise dekaan Ago Viljarile. Alles nüüd sai Laigna esimest korda asjade käigust tervikülevaate. 26. jaanuaril 1982 oli instituudi teaduskonnakogu arutanud küsimust ja otsustanud kaitsmise edasi lükata. Teist korda oli magistritöö küsimus päevakorras instituudi teaduskonnakogu koosolekul 8. juunil 1982. Viljari sõnul oli dotsent Toomas Paul nende kahe koosoleku vahelisel ajal kirjutanud oma retsensiooni ja selle kõikidele asjaosalistele laiali saatnud. Viljari sõnul nõustus enamik teaduskonnakogu liikmetest Pauli seisukohtadega. Viljaril polnud Laignale kirjutamise hetkel Pauli retsensiooni käepärasust võtta, aga ta lubas selle siis, „kui kätte peaksin saama“, Laignale saata.⁹⁹

Salumaa ja Pauli hinnangul oli Laigna magistritöö pigem ajaloofilosoofiline traktaat ja sedagi üksnes epiteetses tähenduses, sest Laigna tegelek huvi peitus mujal. Salumaa hinnangul oli Laignal juba enne uurimistöö kirjutamist valmis kiriklik kontseptsioon, seega mitte ajalooteaduslik ega isegi mitte ajaloofilosoofiline kontseptsioon. Laigna kui evangeelse

⁹³ EELKKA säilik 46 Järva praostkonna 1982 aruanded – Ambla koguduse 1982. a sõneline aruanne, lk 4, 7.

⁹⁴ Einar Laigna suuline info Riho Saardile 26.01.2012.

⁹⁵ EELKKA säilik 47 Järva praostkonna 1983 aruanded – Ambla koguduse 1983. a sõneline aruanne, lk 2, 5.

⁹⁶ 28. jaanuar 1982.

⁹⁷ EELKKA sari 11/301 Einar Laigna – E. Hark E. Laignale 05.02.1982.

⁹⁸ EELK UIA UI kirjavahetus 1946–1991 – Einar Laigna EELK Peapiiskopile 14.10.1982.

⁹⁹ EELK UIA UI kirjavahetus 1946–1991 – Ago Viljari Einar Laignale 20.10.1982.

teoloogi kirikukäsitus oli puhtaimal kujul roomakatoliiklik, millist ta esitas kui ainuõiget. Kirik – see on eelkõige püha ning puutumatu institutsioon, mida iseloomustatakse kui „tsentraliseeritud juhtimisega hierarhilist institutsiooni“, ta olevat seda Laigna väite kohaselt olnud kõige varajasemast algkristlusest saadik, kuna „vaimse ja nähtava autoritaarse vahel varane kristlus vahet ei teinud“ ja „Püha Vaim ilmutas ennast just institutsionaalses korras“. Kõik need laused oleksid Salumaa hinnangul sobinud konservatiivsesse roomakatoliku dogmaatika õpikusse. „See on 156 lehekülge vastutustundet(ut) pilamist meie kiriku ja tema teoloogia aadressil!“ võttis Salumaa asja kokku.¹⁰⁰

Salumaa retsensioonist ja lõpphinnangust lähtudes jõuti 1982. aasta 8. juunil üksmeelse otsuseni, et Laignal ei lubata tööd kaitsta, sest tema käsitus, mitte vormistus, ei vastanud teadustöödele esitatud paljudele nõuetele.¹⁰¹ Instituudi teaduskonnakogu oli niisiis 1982. aasta 8. juunil oma otsuse teinud ja sellest oli teavitatud ka peapiiskoppi.¹⁰²

Einar Laigna lahkus luterliku kiriku teenistusest siiski alles kahe aasta pärast, 1984. aasta 12. märtsil, aga lahkumist ei põhjendanud ta mitte katoliku kirikusse kuulumisega, vaid „ebaterve tööõhkkonna ja elamisvõimaluste puudulikkusega Amblas“. ¹⁰³ Lahkumisega seoses olevaid sisulisemaid põhjendusi sai Laigna hakata avalikkuses esitama alles siis, kui selleks taastusid Eestis kirjutamis- ja sõnavabadus. Tagantjärele öeldes pidas ta lahkumise peamiseks põhjuseks sügavat emotsionaalset pettumist eestlastes, kelle väiklusest ja esteetilise liturgilise ilu võõristusest oli aastate jooksul saanud „lihtsalt kõrini“.¹⁰⁴

¹⁰⁰ EELKKA Usuteaduse Instituut – Retsenseerivaid märkmeid õp Einar Laigna töö kohta „Konstantinus Suur ja Milaano 313. a. edikt“, mis on esitatud Usuteaduse Instituudile *mag. theol.* teadusliku kraadi taotlemiseks. Kilingi-Nõmmes 01.06.1982.

¹⁰¹ EELK UIA UI õppenõukogu protokollid 1946–1990 – Protokoll EELK Usuteaduse Instituudi teaduskonnakogu koosoleku kohta 8. juunil 1982; EELK UIA UI kirjjavahe- tus 1946–1991 – Ago Viljari Edgar Hargile 09.06.1982.

¹⁰² EELKKA Peapiiskopi kirjjavahetus 1982 – Ago Viljari Edgar Hargile 09.06.1982.

¹⁰³ EELKKA sari 11/301 Einar Laigna.

¹⁰⁴ Einar Laigna suuline info Riho Saardile 26.01.2012.

RISTIMÄRK PINNUKS SILMIS

Laigna lahkumine võis katoliikluse suhtes ülitundlikke rahustada. Kalle Lindi ja Illar Hallaste hoidsid seda pinget siiski endiselt üleval. Eriti muretses¹⁰⁵ Hallaste „katoliseerivate tendentside“ pärast Torma koguduse endine õpetaja Jaan Muru. „Et uus neile istuks, selleks tuleb kogudust enne kasvatada. Enne tuleb õpetada, mis nad peavad teadma, et uut mõista. Tuleb olla ettevaatlik, et järsu üleminekuga uuele ei tee end võõraks vanale,“ juhendas Muru.¹⁰⁶ Katoliseerivaks tendentsiks pidas Muru eriti ristimärgi tarvitamist. „Ma tean, et ristimärk on asi, mis on mitmetele ametivendadele suureks probleemiks. Eriti kehtib see vanema põlvkonna pastorite kohta,“ kirjutas Hallaste ja põhjendas oma kommet sellega, et vanem generatsioon kasvas üles ja sai hariduse ajal, kui ristimärk ei olnud luterlikus vagaduses enam tarvitusel. Ise oli ta ristimärgi aga avastanud 1978. aastal leeris, kus tal oli võimalus kasutada 1935. aastal ilmunud Lutheri „Väikest katekismust“. Ja lisaks sellele oli ka 1980. aasta kirikukalendri vahelehtedel ilmunud katekismuses seda luterlastele uuesti meelde tuletatud. Hallaste tunnistas ka oma austavat suhtumist katoliku kirikusse, sest ta oli näinud, mida katoliiklus oli suutnud Lätis ja eriti Leedus.

[---] kus 90% kõigist lastest ristitakse, 80% abieludest laulatatakse ja aastas on armulaualisi 700–800% ristitute (!) arvust. [---] Veel rohkem aga üllatas see, et armulaualisi oli üle 50-ne. Üks teine ametivend¹⁰⁷ oli vapustatud sellest, kui nägi Kaunase katedraalis korraga umbes 1000 leerilast. [---] kui hakata mõtlema, et see ületab umbes kahekordselt terves Eestis aasta jooksul konfirmeeritavate noorte arvu, siis kerkib paratamatult küsimus, millest on tingitud nii suur usuline langus ja leigus meie rahva juures. [---] praktikas püüdlen selle poole, et kasutada oma kogudusetöös kõiki neid rikkusi, mida pakub meile pikaajaline luterlik traditsioon.¹⁰⁸

¹⁰⁵ 1983. aasta juulist alates.

¹⁰⁶ EELKKA Jaan Muru (1900–1987). Kirjavahetus 1983-1984 – J. Muru I. Hallastele 03.08.1983.

¹⁰⁷ Ka Andres Pöder on tunnistanud, et Leedu katoliku kiriku elujõulisuse kuvand andis eesti luterlastele väga tugeva emotsiooni. Riho Saardi intervjuu Andres Põdraga 12.05.2010 Tallinnas.

¹⁰⁸ EELKKA Jaan Muru (1900–1987). Kirjavahetus 1983-1984 – I. Hallaste J. Murule 10.08.1983.

Muru toonitas oma vastuses, et ristimärgiga enda õnnistamine, nii nagu Luther seda soovitas, kuulus privaatsesse vagadussfääri.¹⁰⁹

Armulauaga jumalateenistusi ei peetud Tormas igal pühapäeval, kuid neist osavõtt näitas igal aastal siiski märgatavat kasvu: 1983. aastal oli 17 armulauaga jumalateenistust ja 298 osavõtjat ehk 54,8% annetajate arvust;¹¹⁰ 1984. aastal 25 armulauaga teenistust, 342 osavõtjat ehk 74,3% annetajate arvust;¹¹¹ 1985. aastal 24 armulauaga teenistust, 422 osavõtjat ehk 89,2% annetajate arvust;¹¹² 1986. aastal 28 armulauaga teenistust, 448 osavõtjat ehk 97,4% annetajate üldarvust. Hallaste hooldas 1986. aasta algusest alates ka Kodavere kogudust, kus armulauaga jumalateenistusi peeti 23 korral ja armulaualiste arv tõusis 216-ni ehk ligi 150% annetajate üldarvust.¹¹³ Hallastel olid aga veelgi kaugemale minevad plaanid, eriti pärast Leedus käiku.

Meie Kiriku püüe ajaloo jooksul on olnud püha lihtsuse poole, Teie näite otsivat tegevust [...] meie pühi, lihtsaid sakramente ei tule keerulisemaks teha [...] Teie ilmute (koguduse ette) käärkambrist, mingist pühast saladusest, ja räägite pühade saladuste valitsemist. See on katoliseeriv joon. Ja katoliseerivate meie usus ei tule osutada nii suurt tähelepanu nagu Teie osutate. Rist kiriku pargis, kiriku peaukse all võib olla, aga väike krutsifiks suure risti küljes ei ole enam oluline. Selle koht on südames. Ja kavatsetav Maarja kuju püstitamine kirikuparki, see eeldab ka risti ettelõmiste elustamist....

Nõnda muretses Muru ja palus tulevaste protestide ennetamiseks selliste muudatuste tegemise eel peapiiskopiga nõu pidada.¹¹⁴

¹⁰⁹ EELKKA Jaan Muru (1900–1987). Kirjavahetus 1983-1984 – J. Muru I. Hallastele 15.08.1983.

¹¹⁰ EELKKA sari 9 allsari 8 säilik 496 Tartu praostkonna 1983. a sõnalised ja arvaruanded – Tartu praostkonna praosti aruanne 1983. a kohta, lk 9.

¹¹¹ EELKKA sari 9 allsari 8 säilik 509 Tartu praostkonna 1984. aasta aruanded – Tartu praostkonna praosti aruanne 1984. a kohta, lk 8.

¹¹² EELKKA sari 9 allsari 8 säilik 520 Tartu praostkonna 1985. aasta sõnalised aruanded – Tartu praostkonna 1985. a sõnaline aruanne, lk 8.

¹¹³ EELKKA sari 9 allsari 8 säilik 544 Tartu praostkonna 1986. aasta sõnalised aruanded – Tartu praostkonna 1986. a sõnaline aruanne, lk 9.

¹¹⁴ EELKKA Jaan Muru (1900–1987). Kirjavahetus 1985 – J. Muru I. Hallastele 06.08.1985.

Hallaste kavandas aga midagi veelgi enam – ühe suure Neitsi Maarja skulptuuri paigutamist kirikusse. „Maarja kuju ülespanemine ei saa olla seotud katoliiklusega, sest nii nagu me ei saa Jeesust pidada katoliiklaseks, nii ei saa me seda öelda ka Tema ema kohta,“ põhjendas Hallaste. Tema sõnul oli skulptuuride tellimist senini takistanud ainult raha puudumine.¹¹⁵

Torma kiriku puhul oleks Maarja skulptuuride idee olnud mõneti mõistetav, oli ju kirik keskajal pühitsetud Neitsi Maarjale, kuigi luterluse perioodil oli sel tõsiasjal siiski väheoluline tähendus. Neitsi Maarja puit-skulptuur saadi Leedust kingitusena ja paigutati kirikuaeda, kus see tänaseni alles on.¹¹⁶ Hallaste jätkas tööd kanoonilise õiguse vallas. Et pisutki täita vaimulikkonna teadmistes valitsevat teadmatust katoliiklikust kirikuõigusest, valmistas ta 1985. aastaks Hugo Schwendenweini (s 1926) koostatud katoliiklikust kirikuõigusest „Das Neue Kirchenrecht“ (1983) 131-leheküljelise kokkuvõtte, millest tehti viis eksemplari.¹¹⁷

„KIRIKLIKU DOGMAATIKA ALUSED“ JA „TEEKOND ALLIKALE“

Peapiiskop Hargi otsusel ennistati Kalle Lindi uuesti vaimulikuametisse ja määrati 1985. aasta 17. oktoobril Põltsamaa kogudusse Herbert Kuurme käsutusse ajutiselt „täitma õpetaja poolt määratud kiriklikke ülesandeid“. Ta vormistati ajutiseks abiõpetajaks ja tema ülesandeks jäi piiblitundide pidamine, kaasateenimine jumalateenistustel ja vajadusel ka ametitalituste toimetamine.¹¹⁸ Lindi jäi Põltsamaale 1986. aasta veebruari lõpuni.¹¹⁹ Sel perioodil koostas ta 218-leheküljelise kirikliku askeetika, mis oli sisult katoliiklik, kasvõi euharistlikust askeesist kirjutades:

¹¹⁵ EELKKA Jaan Muru (1900–1987). Kirjavahetus 1985 – I. Hallaste J. Murule 08.08.1985.

¹¹⁶ Illar Hallaste suuline info Riho Saardile 20.01.2012.

¹¹⁷ Illar Hallaste suuline info Riho Saardile 20.01.2012; *Kanooniline õigus*. Koost Illar Hallaste. (Tallinn: Juura, 2011).

¹¹⁸ EELKKA sari 9, allsari 8, säilik 521 Viljandi praostkonna 1985. a sõnalised aruanded ja arvulised aruanded – Põltsamaa koguduse 1985. aasta sõnaline aruanne, lk 4 jj.

¹¹⁹ EELKKA sari 9, allsari 8, säilik 546 Viljandi praostkonna sõnalised aruanded ja kvartaluaruanded 1986 – Viljandi praostkonna 1986. aasta sõnaline aruanne, lk 4.

[...] tuleks rääkida ka euharistiast kui Kristuse pidevast kohalolekust. Kristus on sakramendis pidevalt jääv, ka väljaspool jumalateenistust. Au, et meie hulgas viibib euharistlik Jumal, seab meie ette ka kohustuse: meil tuleb teda austada ning kummardada. Terve rida pühakuid polnud asjaltult agarad sakramendi külastajad. Sakramendi külastamise hoolikus või hoolimatus annavad kaunis kindla võimaluse otsustada sisemise tervise või haiguse üle. See, et külastamine Eestimaal on pea võimatu (kirikud pole avatud ja ainult vähestes on sakrament välja pandud), on üsnagi kõnekas fakt.¹²⁰

Teravdatud tähelepanu alla aga sattus ta seekord 1984. aastaks koostatud 281-leheküljelise dogmaatika õpiku pärast. „Kirikliku dogmaatika alused“ oli pühendatud Elmar Salumaale ja Usuteaduse Instituudile, kes olid õpetanud Lindit „nägemata dogmaatika võlused“ ja „kiriklikult mõtlema“.¹²¹ Käsikiri sai pühendused selleks, et see leiaks võimalikult kergemini õppematerjalina tee ka instituudi õppekirjanduse hulka. Villu Jürjo kirjutas sellele saatesõna ja toonitas vajadust pöörduda reformatsiooni sünnitatud usulisest ükskõiksusest kirikliku usu absoluutsusenõudesse. Ta toetus Erich Frommi teoses „Pögenemine vabaduse eest“¹²² esitatud mõttekäigule, et inimene püüab vältida vabadust ja soovimata ise vastutust kanda, on ta valmis kinkima selle ükskõik kellele, kes vaid soovib seda temalt ära võtta. „Et seda inimlikku vajadust ei kuritarvitataks ükskõik kelle poolt, peab Kirik andma inimestele selguse selles, mis on õige ja mis vale,“ toonitas Jürjo.¹²³ Ta pakkus poliitiliste absoluutide asemele katoliiklikult mõistetud kiriklikku absoluuti, mis on alati väärtustanud inimest, kes on iseseisvast mõtlemisest loobunud objekt. Niisugust retsepti pakkus Eestis 1938. aastal luterlastele ka Eduard Profittlich.¹²⁴

Konsistorium arutas Lindi dogmaatikaõpiku sisu 1986. aasta 2.

¹²⁰ Kalle **Lindi**, *Kiriklik askeetika*. Masinakirjas (Põltsamaa-Tallinn, 1986), 9.

¹²¹ Usuteaduse Instituudi raamatukogu, Kalle **Lindi**, *Kirikliku dogmaatika alused (Süsteemaatiline ülevaade)*. Masinakirjas (Tallinn, 1985).

¹²² „Escape from freedom“ ilmus 1941. aastal. „The fear of freedom“ ilmus 1961. aastal.

¹²³ Lindi, *Kirikliku dogmaatika alused*, 4 jj.

¹²⁴ Tõeline kirik ei avalda oma saladust ainult neile, kes talle vastu astuvad arvustajaina [...] ta avaldab oma saladust ainult neile, kes talle lähenevad aukartusega, siira südamega ja kokkupandud käsi; neile, kes ausalt on valmis eelarvamusest laskma endile mõjuda neid põhjusi, mida kirik esitab oma kaitseks, oma õigustamiseks; neid salapäraseid ligitõmbejõude, mida ta avaldab neile, kes ausalt otsivad ja kirikut kõige siirusega tahavad tundma õppida. Proide [Profittlich], *Ristiusu olemusest*, 83.

juunil, aga loobus andmast kindlat seisukohta käsikirjas avaldatud õpetuse kohta, tunnistades selle siiski Usuteaduse Instituudis dogmaatika õpikuna kõlbmatuks. Jürjo tähelepanu juhiti sellele, et ta edaspidi loobuks soovitamast dogmaatika õppimiseks kirjandust, mille sisust ta ei ole teadlik.¹²⁵ „Kiriklik dogmaatika“ sisaldas tõepoolest luterlikule dogmaatikale võõraid peatükke marioloogiast ja seitsmest üldkiriklikust sakramendist.¹²⁶ Pealegi valmis Salumaa dogmaatika õpik „Dogmaatika märksõnades“¹²⁷ samuti 1984. aastaks. Järgmisel aastal sai Lindi valmis „Kirikliku liturgika aluste“ käsikirja. Samal aastal koostas ka Andres Pöder (autorsus sai avalikuks alles 2011. aastal)¹²⁸ luterlike koguduste tarbeks ülevaate kristliku kiriku kirikuõpetuse alustest. „Teekonna Allikale“¹²⁹ masinakirjaline 122-leheküljeline materjal trükiti neli aastat hiljem Rootsisis pagulaskiriku kirjastuse väljaandena.¹³⁰ Pöder lähtus katoliiklikust hierarhologiast ja ametiteoloogilisest tsentrismist, toonitades luterlike vaimulike kui preestrite ehk Jumala vahendajate rolli koguduse liikmete jaoks, sooviga veenda lugejaid Eestis tegutsevate vabakoguduste mittekatoelses kiriklikkuses, samas kutsudes neid pöörduma katoolsesse (eestlaste jaoks kõige sobivamalt) luterlikku kirikusse.¹³¹ Pöder kutsus luterlasi loobuma mittekatoelsest piiblitõlgendusest, eriti evangeelses piibliteoloogias pikalt mõju avaldanud Rudolf Bultmanni (1884–1976) demütologiseerimismeetodist, mis seadis ohtu katoolsed usudogmad – „Kristuse neitsistsünni ja ülestõusmise“. Kogu luterlikule kirikule Eestis pakkus Pöder eeskujuks Leedu katoliiklaste nn sakramentaalset liikumist, mis oli sealse usuolu „võimsa kasvu“ allikas, rääkis armulauaelementide katoliiklikust olemuslikust muutumisest ja kutsus üldpihi kõrval

¹²⁵ EELKKA sari 11/333 Kalle Lindi.

¹²⁶ Lindi, *Kirikliku dogmaatika alused*, 162–174, 220–267.

¹²⁷ Ilmus publitseerituna 2008. aastal.

¹²⁸ Villu Jürjo, „Kiriklikust vastupanuvõitlusest 1980. aastatel“ – *Usk vabadusse. Artikleid ja mälestusi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku osast Eesti iseseisvuse taastamisel*. Koost & toim Anne Velliste (Tallinn: EELK Konsistoorium, 2011), 98.

¹²⁹ Illar Hallaste tutvus masinakirjalise materjaliga (tiitellehel 1985) Tormas. Illar Hallaste suuline info Riho Saardile 10.01.2012.

¹³⁰ [Andres Pöder], *Teekond Allikale. Lühiülevaade kristliku kiriku õpetuslikest alustest* (Stockholm: Eesti Vaimulik Raamat, 1989), 1–125.

¹³¹ *Ibid.*, 45, 109.

väärtustama katoliiklikku, pihhiisadele sooritatavat erapihti.¹³² „Teekond Allikale“ oli kahtlemata märgiline, sest oli esimene katoliiklike vaadetega pseudokatoliiklaste publikatsioon sel perioodil (ja jäi ka ainsaks). Salumaal oli 1987. aasta septembriski põhjust Usuteaduse Instituudi teaduskonnakogu koosolekul märkida, et kiriklikus õppeasutuses ei olnud õige koht mõne „katoliikliku“ või „masingiaanliku“¹³³ hobi tagaajamiseks.¹³⁴

1987. aasta lõpul hakkas mitteametlikult ilmuma ajakiri *Karikas*¹³⁵, mida toimetas Kalle Lindi.¹³⁶ Lugejatele vahendati tõlkeid, palveid, jutlusi, Leedu kristluse ajalugu, hagiograafiaid, uudiseid katoliiklikust maailmast ja kirikust. Kaastööd ajakirjale tegi luteri kiriku tegevvaimulikuna Villu Jürjo.¹³⁷ Kaasa aitas ka Einar Soone.¹³⁸ Väljaanne ei levinud vaimulikkonna hulgas kuigi laialt.

VASTULAUSED JA PÕHJENDUSED

Einar Laigna lahkumisega EELK-st ei olnud tal otseselt enam vajadust seda kirikut n-ö seestpoolt suunata. Teda rakendati NSV Liidu piirides, eriti Siberis olevate sakslaste katoliku koguduste visiteerimisel.¹³⁹ 1988. aasta septembris Vanalinnas Muusikamajas toimunud kultuuriseminaril ütles Laigna:

[...] katoliiklik ja protestantlik mõttemaailm, ehkki nad võivad tarvitada ühtesid ja samu termineid, on kaks täiesti eri maailma. Ja ehitada silda ühest vaimsusest teise on peaaegu võimatu. On võimatu vanakatoliku

¹³² *Ibid.*, 62, 86, 111.

¹³³ Masingiaanide kriitikast vt lähemalt: Riho Saard, „Aktiivsetest režiimivastastest Eesti luterliku kiriku kontekstis 1970. ja 1980. aastatel“ (ilmumisel: *Suomen kirkkohistoriallisen seuran Vuosikirja 102 (2012)*). Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 2013).

¹³⁴ EELK UIA UI õppenõukogu protokollid 1946–1990 – Protokoll EELK Usuteaduse Instituudi teaduskonnakogu koosolekust 09.09.1987.

¹³⁵ Tallinnas Kaarli koguduse raamatukogu: jõulud 1987 (120 lk), ülestõusmisaeg 1988 (123 lk).

¹³⁶ Riho Saardi intervjuu Andres Põdraga 12.05.2010 Tallinnas.

¹³⁷ Villu Jürjo, „Maarjamaal arvatakse: Armulauatalituse väärkusest“ – *Karikas*, ülestõusmisaeg (1988), 3–16.

¹³⁸ Einar Soone suuline info Riho Saardile 12.01.2012.

¹³⁹ Einar Laigna suuline info Riho Saardile 26.01.2012.

kultuuri seletada tänapäeva eestlasele, kelle kogu psüühiline seadistus on protestantlik. [...] Kultuurikond on energeetiline süsteem, energeetiline süsteem vajab energiaallikat. Allikaga peab olema inimesel side ja sideme nimi on ladina keeles „religion“¹⁴⁰ ¹⁴¹.

Side tekib niisiis otseselt läbi ladinapärase religiooni ja seda sümboliseeriva katoliikluse. 1990. aastal põhjendas Laigna oma üleminekut katoliiklusesse järjekindla süüvimisega evangeeliumitekstidesse.¹⁴² Ja kahe aasta möödudes¹⁴³ tegi ta Usuteaduse Instituudile ja selle õppejõududele tänutäheks suure kummarduse ning põhjendas detailsemalt ka oma üleminekut:

Kogu luterlik teoloogia oli *contradictio in adiecto*¹⁴⁴ – see on loogiline vastuolu ühe väite piires. Ma nägin, et luterlik õpetus ise ei ole pühakirjaga kooskõlas, sest pühade, sakraalsete tekstide tõlgendus ei saa teksti algset sõnasõnalist tähendust tühjaks teha ega sellega vastuollu minna [...] kõrgema astme teksti seletused ei saa olla teksti eitused, vaid ainult teksti süvendatum ja sügavam mõistmine. Luther tegi selle vea, et ta allegoorilise tõlgitsemise läbi luges teise mõtte sisse, mis tema kontseptsiooniga kokku läks. Selle tõttu juba esimene väide, et luteri usk on puhtalt pühakirja alusel, on sisemiselt vale, sest sealäbi sai luteri kirikus luterlik tõlgitus tähtsamaks pühakirja sõnasõnalisest tekstist. Ega allegooriline seletus ei saa sõnasõnalisega vastuollu minna. Sakraalne tekst on ju püha, puutumatu, muutumatu, ta on tõene. Ja siis ei olnud kooskõla ka praktikas. Puudus terve rida niisuguseid distsipliine, mis on vajalikud vaimulikuks tööks ja nimelt kanooniline õigus [...] luteri kirikus määrab kirikuelu mitte kindel kaanon, vaid isikute arvamused [...] teine õppeaine, mis puudub luterluses oli askeetika [...] ja kolmandaks moraaliteoloogia.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Termin i õige ladinakeelne kuju on *religio*. Toim.

¹⁴¹ *IME I kultuuriseminar 18.-19. september 1988. Vanalinnu Muusikamajas* (Tallinn: Pirgu Arenduskeskus, 1988), 9, 11.

¹⁴² Einar Laigna, „Kuldne kroon Eesti lipul“ (1990) – *Kuldne kroon Eesti lipul*. Koost Ingvar Luhaäär. (Tallinn: Olion, 1992), 127.

¹⁴³ 26. veebruaril 1992.

¹⁴⁴ *contradictio in adiecto* – sõna ja selle määratluse vastuolu.

¹⁴⁵ „Intervjuu Hr. Einar Laignaga OP – III“ – *Magellani pilved*. Eesti Humanitaarinstituudi ajakiri. 1/1993, 26–29.

Laigna osales 1988. aasta lõpul humanitaaralase eraülikooli Eesti Humanitaarinstituut (EHI) asutamisel ja luges seal 1989. aasta kevadsemestrist alates keskaja kultuurilugu ja filosoofiat. 1990. aasta 24. jaanuaril võeti ta Krakowi Dominiiklaste kloostri Kolmanda ordu¹⁴⁶ liikmeks.¹⁴⁷ 1990. aasta septembris avati EHI-s teoloogia õppetool. Kateedri kohusetäitjana ja süstemaatika õppejõuna töötas seal 1998. aasta septembrini Kalle Lindi, kelle vastutusel olid sissejuhatus teoloogiasse, kiriklik dogmaatika, moraaliteoloogia, kiriklik liturgika ja kiriklik askeetika.¹⁴⁸ Seoses „naasmisega rooma-katoliku Emakirikusse“ palus Lindi ennast 1994. aasta 20. mail välja arvata EELK liikmeskonnast. Peapiiskop Jaan Kiivit otsustas seda teha alates 30. juunist.¹⁴⁹

405 aasta möödudes Tartu jesuiitide kolleegiumi asutamisest aastal 1585 asutati 1990. aastal Eestis uuesti sisult katoliiklik teoloogiaõppetool¹⁵⁰. Humanitaaralase eraülikooli juures loodud teoloogiakateeder alustas tööd enne luterliku teoloogiateaduskonna taasavamist Tartu Ülikoolis.

KOKKUVÕTE

Katoliiklik vagaduslaad sai luterliku kiriku noorema põlvkonna vaimulike ringis alguse 1970ndate alguses. Esiteks ajendasid seda liturgilise korrektsuse ja moraaliteoloogilise selguse otsingud ning kirikuelu depressiivne areng, mille üheks väljenduseks oli koguduseliikmete loid ja vähene osavõtt armulauasakramendist. Kirikliku identiteedi seisukohalt oli oluline üldkiriklikkuse ja pietistliku sektantluse vastandumine eesmärgiga Leedu kiriku eeskujul välja paista kiriklikumana. Kaudselt rääkisid kaasa

¹⁴⁶ Dominiiklaste Püha Dominicuse Patukahetsuse Kolmas ordu (esimene reegel 1285) oli mõeldud analoogselt frantsisklaste tertsiaridega (ca 1221) selle ilmikliikmete, kes ei andnud vaesuse ja tsölibaadi vannet, kuid kohustusid ordu toetama selle tegevuses.

¹⁴⁷ Einar Laigna suuline info Riho Saardile 20.01.2012.

¹⁴⁸ Kalle Lindi tööleping. Irene-Maria Lindi valduses.

¹⁴⁹ EELKKA sari 11/333 Kalle Lindi.

¹⁵⁰ Eesti Vabariigi Valitsus kohustas 1938. aasta märtsis apostlikku administraatorit Eduard Profitlichit eestlastest preestrite ettevalmistamiseks võimalikult lühikese aja jooksul asutama spetsiaalset instituuti. Eesti Riigiarhiiv (=ERA) f 14, n 2, s 376, l 19-19p.

Vatikani teise kirikukoguga kaasnenud uued oikumeenilised suundumused. Kõik kokku innustas katoliikliku vagaduslaadi esindajaid praktiseerima luterlikus kirikus nn sakramendiliikumist, milles väärtustati Püha Neitsi Maarja austamist, igapäevast armulauaga jumalateenistust, suuremat austust armulauaelementide ja -riistade vastu, ristimärgiga isenda avalikku õnnistamist ja krutsifikside paigutamist kirikuruumis selliselt, et koguduseliikmetel sündis austuse osutamiseks vahetum kontakt. Ristimärgi uuesti ülesleidmisele aitas osaliselt kaasa 1935. aastal EELK Konsistooriumi väljaantud Martin Lutheri „Väikese katekismuse“ tõlge.

Einar Laigna (Märjamaal) ja Kalle Lindi (Viru-Nigulas) jõudsid jumalateenistuslikus liturgias katoliiklikust sakraalliturgiast võetud elementide praktiseerimiseni. Laigna jõudis Märjamaal ka luterliku kirikuruumi katoliseerimises teistest kaugemale. Illar Hallaste piirdus üksnes Neitsi Maarja puuskulptuuri paigutamisega Torma kirikuaeda. Kõrgkirikliku teoloogilise tekstipärandi (kanooniline õigus, moraaliteoloogia ja dogmaatika) tõlkimisel oli loomeviljakam Lindi.

Tegemist oli üksikute vaimulike Leedus saadud emotsionaalse vaimustusega ja spirituaalse elamusega, millega kaasnes soov olla rohkem Kirik. Eestis nähti seda, peamiselt vanema põlvkonna vaimulike ringis, kiriku katoliseerimiskatsena. Põlvkondade vastandumisest oli siiski olulisem evangeelsuse ja katoliikluse põhimõtteline vastandumine. Avalikult kriitiliselt suhtus katoliiklikku vagaduslaadi Elmar Salumaa, kuid sildistuse „krüptokatoliiklased“ tõi publitseerituna esimest korda kasutusse 1996. aastal teoloog Peeter Kaldur. Salumaa vastandus katoliiklikust dogmaatikast ja ekklesioloogiast laenatud õpetustele ning katoliiklaste sakramentaalse uuendamise taotlustele luterlikus kirikus, lähtudes ainult evangeeliumist ja evangeeliumi suktsessioonist (*viva vox evangelii*).